

БЕЗБАР'ЄРНЕ ОЗЕЛЕНЕННЯ ЯК ШЛЯХ ДО ІНКЛЮЗИВНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРОСТОРУ В КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

BARRIER-FREE LANDSCAPING AS A PATH TO INCLUSIVE PUBLIC SPACE IN THE CONTEXT OF POST-WAR RECONSTRUCTION IN UKRAINE

Наталія Кендзьора, канд. с.-г. наук, директор ботанічного саду загальнодержавного значення НЛТУ України, e-mail: nataly_kend@ukr.net, Національний лісотехнічний університет України, ORCID: 0000-0002-0603-7811

Наталія Гоцій, канд. с.-г. наук, старший викладач кафедри екологічної безпеки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, e-mail: nataligociy@gmail.com, Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, ORCID: 0000-0002-6108-5963

<https://doi.org/10.32447/bcet.2025.18>

Анотація. У розділі розглядається безбар'єрне озеленення як ключовий елемент інклюзивного публічного простору в умовах повоєнного відновлення України. Акцент зроблено на потребі міждисциплінарного підходу до планування зелених зон, що враховує фізичні, сенсорні, когнітивні, соціокультурні та інституційні бар'єри. Проаналізовано нормативно-правову базу, сучасні українські й міжнародні практики, а також окреслено принципи безбар'єрного озеленення: доступність, інклюзивність, безпека, стійкість та естетика. Запропоновано критерії оцінки рівня інклюзивності зеленого простору, наголошено на важливості участі громад у плануванні та догляді за озеленими територіями. Розділ підкреслює необхідність переосмислення ролі озеленення як інструменту соціальної інтеграції, психосоціальної реабілітації та сталого розвитку.

Ключові слова: безбар'єрне озеленення, інклюзивний простір, повоєнне відновлення, універсальний дизайн, публічне середовище, міське озеленення, сенсорна доступність, соціальна інтеграція, урбаністика.

Abstract. The chapter discusses barrier-free greening as a key element of inclusive public space in the context of post-war reconstruction in Ukraine. The emphasis is placed on the need for an interdisciplinary approach to green space planning that takes into account physical, sensory, cognitive, socio-cultural and institutional barriers. The article analyses the regulatory framework, modern Ukrainian and international practices, and outlines the principles of barrier-free greening: accessibility, inclusiveness, safety, sustainability and aesthetics. Criteria for assessing the level of inclusiveness of green space are proposed, and the importance of community participation in the planning and maintenance of green areas is emphasised. The chapter emphasises the need to rethink the role of green space as a tool for social integration, psychosocial rehabilitation and sustainable development.

Keywords: barrier-free landscaping, inclusive space, post-war recovery, universal design, public environment, urban landscaping, sensory accessibility, social integration, urbanism.

1. ВСТУП

Виклики, що постали перед українськими містами у зв'язку з повномасштабною війною, засвідчили потребу глибокої трансформації публічного простору. Необхідність відбудови фізичної інфраструктури збігається в часі з усвідомленням важливості створення середовища, безпечного,

зручного та доступного для всіх громадян – включно з людьми з інвалідністю, внутрішньо переміщеними особами, літніми людьми, дітьми, ветеранами, особами з ПТСР. У цьому контексті безбар'єрність постає не просто як архітектурна вимога, а як засаднича соціальна і культурна цінність.

Одним з ключових елементів такої трансформації є озеленення. Зелені зони, сквери, парки, вуличне озеленення та мікрооази – це не лише інструмент пом'якшення кліматичних змін і поліпшення екологічного стану міста, але й засіб інтеграції, комунікації та психосоціального відновлення^{570,571}. Інклюзивні зелені простори створюють умови для зустрічі різних груп, відновлення довіри, емоційного комфорту та повернення почуття дому, що є особливо важливим у процесі повоєнного відновлення. Згідно з підходом, запропонованим у Національній стратегії безбар'єрності⁵⁷², усі аспекти публічного життя мають проектуватися з урахуванням принципів універсального дизайну.

Попри очевидну значущість теми, в українському урбаністичному дискурсі озеленення як складова безбар'єрності досі розглядається фрагментарно⁵⁷³. Здебільшого мова йде або про екологічні функції зелених зон, або про доступність будівель і споруд, тоді як поєднання екологічного, соціального й просторового вимірів потребує цілісного міждисциплінарного аналізу. У міжнародному контексті дедалі частіше з'являються підходи, що трактують зелені насадження як частину соціальної інфраструктури⁵⁷⁴, однак в Україні подібна перспектива ще не набула поширення.

Післявоєнне відновлення країни відкриває можливість переосмислення ролі зелених просторів: від декоративного елементу до вектора інклюзії, реабілітації та сталого розвитку⁵⁷⁵. Особливої актуальності набуває питання, як саме слід проектувати, реконструювати та підтримувати озеленення, щоб воно відповідало потребам широкого кола користувачів. Це включає: адаптивні маршрути, безпечне покриття, місця для відпочинку, сенсорну орієнтацію, мікрокліматичний комфорт тощо.

Додаткового значення набуває і правовий вимір: нормативні акти, такі як ДБН В.2.2-40:2018⁵⁷⁶, хоч і декларують вимоги безбар'єрності, часто не містять конкретних положень, які б охоплювали ландшафтні рішення в зеленому середовищі. Це створює розрив між концепцією безбар'єрності та її втіленням на практиці.

У зв'язку з цим у розділі розглянуто безбар'єрне озеленення як ключовий елемент інклюзивного публічного простору, що має бути інтегрованим у політику післявоєнної відбудови. Аналіз спирається на літературні джерела, урбаністичні практики, нормативну базу України, а також концепцію сталого просторового розвитку.

⁵⁷⁰ Ulrich, R.S., Simons, R.F., Losito, B.D., Fiorito, E., Miles, M.A., Zelson, M. (1991). Stress Recovery During Exposure to Natural and Urban Environments. *Journal of Environmental Psychology*, 11, 3. 201-230. URL: [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(05\)80184-7](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(05)80184-7)

⁵⁷¹ Kaplan, R. & Kaplan, S. (1989). *The Experience of Nature: A Psychological Perspective*. Cambridge University Press.

⁵⁷² Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>

⁵⁷³ Мацьоха, А. (2023). Формування інклюзивного міського простору в буферних зонах об'єктів культурної спадщини засобами ландшафтної архітектури. *Містобудування та територіальне планування*, (83), 184–199. <https://doi.org/10.32347/2076-815x.2023.83.184-199>

⁵⁷⁴ Kabisch, N., Korn, H., Stadler, J., & Bonn, A. (Eds.) (2017). *Nature-Based Solutions to Climate Change Adaptation in Urban Areas: Linkages between Science, Policy and Practice*. Springer. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-56091-5>

⁵⁷⁵ Маруняк Є. О., Палеха Ю. М., Криштоп Т. В. (2022). Планування просторового розвитку в умовах війни і відбудови: бачення для України. *Український географічний журнал*, (4), 13–22. <https://doi.org/10.15407/ugz2022.04.013>

⁵⁷⁶ ДБН В.2.2-40:2018. Інклюзивність будівель і споруд. Портал Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва. URL: https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3192362160978134152?doc_type=2

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для підготовки цього дослідження було використано міждисциплінарний підхід, що поєднує методи правового аналізу, просторової урбаністики, екологічного планування та соціології міського простору^{577,578}. Основними джерелами інформації стали:

- нормативно-правові акти України, що регламентують планування територій, стандарти безбар'єрності, правила озеленення та містобудівну документацію;
- аналітичні звіти, зокрема документи, підготовлені в рамках реалізації Національної стратегії безбар'єрності;
- наукові праці українських та закордонних авторів, опубліковані у фахових журналах з урбаністики, ландшафтної архітектури, соціальної географії та екології.

Методологічно було застосовано такі основні підходи:

Контент-аналіз нормативної бази – для виявлення прогалин, недооцінених аспектів або відсутніх положень щодо безбар'єрного озеленення в існуючих ДБН, ДСТУ та регіональних стратегіях розвитку.

Огляд і критичний аналіз літератури – для узагальнення наукових підходів до трактування інклюзії у міському зеленому просторі. Основну увагу було приділено публікаціям останнього десятиліття^{579,580,581,582,583,584}.

Емпіричне спостереження – дослідження включає елементи польового спостереження за використанням зелених публічних просторів різними соціальними групами, а також аналіз доступності, безпеки та функціонального наповнення таких просторів у міському середовищі.

Оцінка взаємозв'язків між екологічною стійкістю та соціальною інклюзивністю – на основі підходів теорії «зеленої справедливості» (green justice) та «природної доступності» (nature-based accessibility)⁵⁸⁵.

3. РЕЗУЛЬТАТИ

У результаті теоретичного аналізу, огляду сучасної практики та прикладного переосмислення концепції інклюзивного озеленення в контексті повоєнної відбудови України, виявлено низку ключових напрямів, що становлять основу безбар'єрного озеленення як компонента інклюзивного публічного простору. Кожен з них заслуговує на окремий розгляд, як у проектному, так і в нормативно-правовому аспекті.

⁵⁷⁷ Без бар'єрів. (2021). *Довідник безбар'єрності*. URL: <https://bf.in.ua/>

⁵⁷⁸ European Environment Agency. Urban green infrastructure. (2018). URL: <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/maps-and-charts/urban-green-infrastructure-2018-dashboards>

⁵⁷⁹ Kabisch, N., Korn, H., Stadler, J., & Bonn, A. (Eds.) (2017). *Nature-Based Solutions to Climate Change Adaptation in Urban Areas: Linkages between Science, Policy and Practice*. Springer. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-56091-5>

⁵⁸⁰ Nathan P. Palardy, Bynum Boley, B., & Johnson Gaither, C. (2018). Residents and urban greenways: Modeling support for the Atlanta BeltLine. *Landscape and Urban Planning*, 169, 250–259. URL: <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2017.09.006>

⁵⁸¹ Hu X., Qian Y., Pickett S. T.A., Zhou W. 2020 Urban mapping needs up-to-date approaches to provide diverse perspectives of current urbanization: A novel attempt to map urban areas with nighttime light data, *Landscape and Urban Planning*, 195, 103709. URL: <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2019.103709>

⁵⁸² Lafrenz, A. (2022). Designing Multifunctional Urban Green Spaces: An Inclusive Public Health Framework. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19, 10867. URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph191710867>

⁵⁸³ Лісовський С. А., Маруняк С. О., Гукалова І. В., Мозговий А. А., Поляцький С. А. (2023). Інклюзивність та екологічні пріоритети міського розвитку як складові якості життя населення (прикладні модельні міста). *Український географічний журнал*, (2), 13-22 <https://doi.org/10.15407/ugz2019.02.013>

⁵⁸⁴ Ковальчук М. (2024). Застосування принципів інклюзивного дизайну у створенні ергономічного, естетичного середовища. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 82(1), 213-219. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/82-1-32>

⁵⁸⁵ Wolch, J. & Byrne, J. (2014). Urban green space, public health, and environmental justice: The challenge of making cities «just green enough». *Landscape Urban Plann.*, 125. URL: <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2014.01.017>

3.1. Типологія бар'єрів у міському озелененні

Міські зелені простори, попри свою потенційну універсальність, часто залишаються недоступними або некомфортними для частини користувачів через наявність бар'єрів, які перешкоджають повноцінній взаємодії з довкіллям. Ідентифікація таких бар'єрів є першим кроком до створення по-справжньому інклюзивного публічного простору. П'ять основних типів бар'єрів – фізичні, сенсорні, когнітивні, соціокультурні та інституційні – виявляють глибоко вкорінені проблеми у сфері планування, проєктування та управління міським озелененням.

Фізичні бар'єри є найбільш очевидними й часто найбільш фатальними для доступу. До них належать нерівні або непрохідні доріжки, високі бордюри без з'їздів, відсутність пандусів, вузькі проходи, а також лавки, туалети чи інші елементи благоустрою, які не враховують фізичні особливості користувачів. Навіть добре доглянутий парк може залишатися недоступним, якщо переміщення територією є небезпечним або неможливим для людей з інвалідністю, батьків із дитячими візками чи людей похилого віку.

Сенсорні бар'єри менш помітні, проте критичні для людей із сенсорними або неврологічними особливостями. Наявність різких звуків, сліпучого освітлення, агресивних запахів або ж хаотичного поєднання кольорів і текстур у ландшафтному дизайні може створювати ситуації сенсорного перевантаження, що робить простір нестерпним або тривожним. Відсутність тактильних орієнтирів і контрастного маркування ускладнює пересування людей з порушенням зору. У деяких випадках простір, що візуально виглядає привабливо, є фактично непридатним для цілого сегмента користувачів.

Когнітивні бар'єри пов'язані зі складністю сприйняття або орієнтації в просторі. Якщо у зеленій зоні відсутня чітка й зрозуміла навігація, якщо інформаційні стенди перевантажені текстом або не адаптовані до людей з різними рівнями сприйняття, це створює додаткові труднощі. Непослідовне планування, коли простір побудований без логіки, лише поглиблює фрустрацію користувачів, особливо дітей, людей похилого віку, осіб із ментальними порушеннями або відвідувачів, які не володіють мовою навігації.

Соціокультурні бар'єри формуються на перетині матеріального й символічного. Простір, що виглядає занедбаним, із пошкодженими елементами благоустрою або слідами вандалізму, може сприйматись як небезпечний, навіть якщо формально є відкритим для всіх. Водночас парки, у яких відсутнє врахування гендерного підходу (освітлення, відкритість, видимість алей), можуть викликати дискомфорт і тривогу в жінок чи підлітків. Якщо в парку немає зони для людей похилого віку, а всі лавки розташовані під сонцем без тіні, простір відсікає певні групи від користування ним. Те саме стосується місць, де не передбачено елементів для родинного або мультикультурного дозвілля: простір не сприймається як свій, що обмежує мотивацію до його використання.

Інституційні бар'єри найменш видимі, проте визначальні для довгострокової інклюзивності. Вони включають відсутність у нормативно-правовому полі обов'язкових стандартів безбар'єрності в зелених зонах, неузгодженість між органами місцевої влади та комунальними підприємствами, а також низький рівень участі громадськості у плануванні змін. Навіть за наявності прогресивного законодавства його імплементація часто залишається формальною, а інклюзивність – декларативною. Додатково, в системі освіти й підготовки фахівців у сфері ландшафтно-архітектури, озеленення та муніципального управління бракує акценту на інклюзивному підході, що відтворює бар'єри в кожному новому проєкті.

Усі перелічені типи бар'єрів є взаємопов'язаними: фізичні обмеження посилюють соціальну ізоляцію, сенсорні бар'єри можуть бути невидимими для управлінців через когнітивні упередження, а інституційна байдужість дозволяє цим проблемам зберігатися роками. Подолання таких бар'єрів

вимагає не лише зміни інфраструктури, а й переосмислення самого підходу до міського простору як спільного, відкритого, рівноправного середовища.

Класифікація бар'єрів, яку представлено у схемі нижче, дозволяє узагальнити ключові перешкоди на шляху до безбар'єрного міського озеленення:

Рисунок. 1. Класифікація основних типів бар'єрів в міському середовищі. Схема.

Такий аналітичний підхід дозволяє системно оцінити рівень інклюзивності зелених просторів, визначити пріоритетні напрямки втручання і сформулювати відповідні рекомендації для практики міського планування, ландшафтного дизайну та екологічної політики.

3.2. Принципи безбар'єрного озеленення для формування інклюзивного простору

У процесі трансформації міських зелених зон відповідно до принципів сталого розвитку дедалі більшої актуальності набуває концепція безбар'єрного озеленення. Це підхід, що визнає розмаїття людського досвіду та сприйняття довкілля, прагне до усунення бар'єрів і створення таких просторів, де кожна людина – незалежно від віку, фізичних можливостей, сенсорних чи когнітивних

особливостей — може вільно перебувати, пересуватись, відпочивати та взаємодіяти^{586,587}. Безбар'єрне озеленення ґрунтується на п'яти ключових принципах: доступність, інклюзивність, безпека, стійкість та естетика (рис.2).

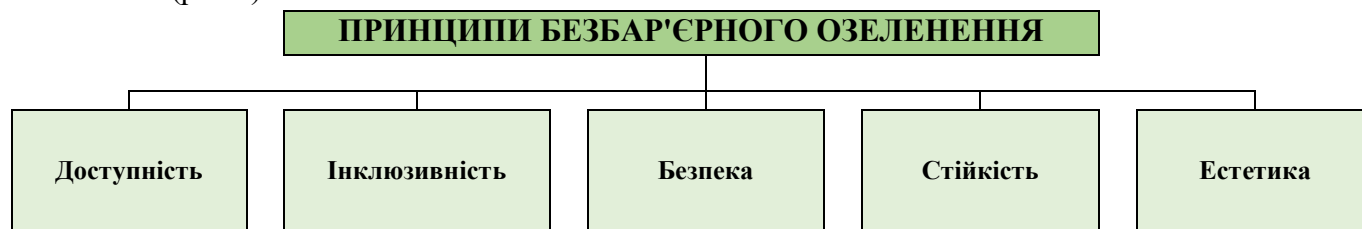

Рисунок 2. Класифікація основних принципів безбар'єрного озеленення в міському середовищі. Схема.

Доступність передбачає фізичну можливість дістатися до зеленого простору та вільно пересуватися в ньому. Це стосується наявності пандусів, тактильних доріжок, зрозумілої навігації, відповідного покриття алей, зручних лавок і санітарних вузлів, що враховують потреби всіх користувачів. Але доступність – це не лише архітектурні рішення; вона також охоплює економічну та транспортну доступність парків для жителів усіх районів міста.

Інклюзивність означає врахування потреб усіх соціальних груп ще на етапі планування. Простір має бути дружнім до дітей, людей літнього віку, батьків із візками, людей з інвалідністю, осіб різної культурної чи мовної приналежності. Інклюзивний парк не має «типового» користувача – натомість він запрошує кожного завдяки розмаїттю функціонального наповнення, зон відпочинку, активностей та умов використання.

Безпека включає фізичну, соціальну та психологічну складову. Важливу роль відіграє якісне освітлення, відкритість огляду, видимість алей, наявність можливості звернення по допомогу. Безпечний простір не викликає тривоги, має ознаки доглянутості, передбачає просторову логіку, яка не сприяє конфліктам між користувачами. Зокрема, зони для ігор, прогулянок та велоруху мають бути чітко розмежовані, щоб уникнути травматизму.

Стійкість (у значенні екологічної та соціальної стійкості) є основою довготривалого функціонування безбар'єрного середовища. Це передбачає використання локальних рослин, адаптованих до клімату, екологічних матеріалів, збалансовану систему поливу, мінімізацію вуглецевого сліду. Водночас стійкість означає готовність простору адаптуватися до змін – зокрема, демографічних, кліматичних або урбаністичних – і залишатися зручним для різних поколінь.

Естетика має не лише декоративне значення, а й потужний психоемоційний і символічний ефект. Естетично привабливий простір підвищує якість життя, сприяє психічному здоров'ю, створює відчуття приналежності. Важливо, щоб краса парку не суперечила принципам Доступності — тобто ландшафтне оформлення, елементи дизайну, кольори й текстури мають бути не лише привабливими, а й читабельними, не створювати сенсорного перевантаження та враховувати сприйняття людей з різним досвідом.

Синергія цих п'яти принципів – не абстрактна ідея, а конкретне завдання для проєктантів, управлінців, громад і користувачів. Безбар'єрне озеленення не обмежується відсутністю фізичних перешкод: це філософія взаємоповаги, співжиття та відкритості, що відображається в кожній деталі простору.

⁵⁸⁶ Без бар'єрів. (2021). Довідник безбар'єрності. URL: <https://bf.in.ua/>

⁵⁸⁷ Ковальчук М. (2024). Застосування принципів інклюзивного дизайну у створенні ергономічного, естетичного середовища. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 82(1), 213-219. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/82-1-32>

3.3. Формування інклюзивного безбар'єрного простору

Безбар'єрний інклюзивний простір (рис. 3) формується як результат цілісного міждисциплінарного підходу, що передбачає врахування потреб усього спектра користувачів – незалежно від віку, фізичних, сенсорних, когнітивних можливостей, соціального статусу чи життєвого досвіду. Такий простір не зводиться до усунення архітектурних перешкод, а базується на глибшій філософії рівності, доступності та гідності.

3.3.1. Просторова і фізична доступність озелених просторів.

У проєктуванні міських зелених зон важливою умовою інклюзивності є забезпечення фізичного доступу для всіх користувачів – людей з інвалідністю, осіб літнього віку, батьків із дитячими візками, поранених військових, а також внутрішньо переміщених осіб. Це означає не лише наявність пандусів чи відсутність бордюрів, а й ретельно продумане озеленення маршрутів руху, створення зон відпочинку, використання натуральних матеріалів, травмобезпечних покриттів, доріжок із тактильною навігацією тощо. Так, досвід Німеччини демонструє, що навіть невеликі міські сквери можуть бути адаптовані для максимальної зручності – з лавами зі спинками, безбар'єрними стежками, тіньовими деревами та інфраструктурою для мультикористувачів.

3.3.2. Сенсорна доступність та мультисенсорний дизайн. Сучасне інклюзивне озеленення дедалі частіше включає сенсорні сади — простори, що стимулюють різні органи чуття (нюх, дотик, зір, слух). Вони особливо важливі для осіб з аутизмом, порушенням зору чи когнітивними особливостями⁵⁸⁸. В умовах України, з огляду на потребу у створенні терапевтичних просторів для людей із посттравматичними розладами, сенсорні зони в міських парках можуть відігравати реабілітаційну роль. Такі елементи, як пряно-ароматичні трави (лаванда, м'ята, чебрець), тактильні доріжки з натурального каменю, трав'янисті багаторічники з м'якою текстурою – мають бути обов'язковими у нових стандартах.

3.3.3. Універсальний дизайн і врахування різноманітних потреб. Концепція універсального дизайну лежить в основі європейських підходів до проєктування просторів: ідея в тому, щоб створювати середовища, які є зручними для всіх без потреби адаптації чи спеціалізованого дизайну^{589,590}. Застосування цього принципу до озеленення означає, наприклад, вибір рослин без алергенного пилку або колючок, формування зон із різними типами простору – від відкритих до напівізольованих, з різним рівнем тіньового покриття, озвученням або його відсутністю.

3.3.4. Психосоціальна роль озеленення у процесі поствоєнної реінтеграції та реабілітації. Озеленені простори мають потужний вплив на емоційне та психічне здоров'я. Особливо це актуально у воєнний і повоєнний час, коли вразливі категорії населення – ветерани, переселенці, родини загиблих, діти війни – потребують підтримувального середовища. Дослідження показують, що навіть короточасне перебування в зеленому середовищі знижує рівень тривожності, сприяє стабілізації сну, покращує соціальну комунікацію. У різних країнах вже реалізовано кілька проєктів «садів для ветеранів», адаптованих під потреби осіб із ПТСР, які можуть бути прикладом для України.

3.3.5. Участь громадян і локальних спільнот у створенні та догляді за зеленими просторами. Безбар'єрне озеленення — це не лише про фізичну або сенсорну доступність, а й про інституційну відкритість. Досвід країн Балтії показує, що партисипативне озеленення (залучення

⁵⁸⁸ European Environment Agency. Urban green infrastructure. (2018). URL: <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/maps-and-charts/urban-green-infrastructure-2018-dashboards>

⁵⁸⁹ UN-Habitat. (2020). City-Wide Public Space Strategies: A Guidebook for City Leaders. URL: https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/03/cwpss_guidebook_20200116.pdf?utm_source=chatgpt.com

⁵⁹⁰ U.S. Access Board. (2014). Outdoor developed areas: A summary of accessibility standards. URL: <https://www.access-board.gov/files/aba/guides/outdoor-guide.pdf>

громадян до планування, вибору рослин, моделювання маршрутів) сприяє як вищій якості середовища, так і зміцненню соціального капіталу. В Україні окремі кейси вже показали дієвість цієї моделі, але потребують систематизації та інституційної підтримки.

3.3.6. Актуалізація принципів сталого розвитку у проєктуванні та догляді за озеленими територіями. Безбар'єрність як складова сталого міського середовища має передбачати не лише фізичну доступність, але й екологічну відповідальність: біорізноманіття, використання локальних видів рослин, стійкість до кліматичних змін. Наприклад, замість інтенсивного газонного покриття можуть використовуватись мозаїчні луки чи стійкі до посухи багаторічники, що не потребують частого поливу.

Рисунок 3. Схематична модель безбар'єрного простору.

Таким чином, формування безбар'єрного інклюзивного простору у зелених зонах – це не лише про архітектуру, а й про філософію публічного простору, відкритого для всіх.

3.4. Критерії безбар'єрного озеленення

Узагальнення отриманих результатів дозволяє окреслити нову рамку бачення безбар'єрного озеленення – не як вузької інфраструктурної практики, а як багатовимірного явища на перетині соціального, екологічного, медичного та правового дискурсів.

Безбар'єрне озеленення передбачає створення доступного, інклюзивного та комфортного зеленого простору для всіх груп населення – незалежно від віку, фізичних або когнітивних особливостей, сенсорних потреб, досвіду чи соціального статусу. Щоб такий простір справді відповідав принципам інклюзивності, він має формуватися з урахуванням низки взаємопов'язаних критеріїв, які виходять за межі традиційного уявлення про благоустрій.

У таблиці 1 наведено ключові параметри, що визначають якість і безбар'єрність озеленого простору. Зокрема, *фізична доступність* передбачає можливість безперешкодного переміщення – це широкі доріжки з рівним покриттям, пандуси замість сходинок, входи без перепадів висот. *Сенсорна інклюзивність* дозволяє врахувати потреби людей із підвищеною або зниженою чутливістю: таких як діти з аутизмом, люди з деменцією або порушеннями зору. Тому важливим є контроль шуму, використання рослин із приємною текстурою чи запахом, організація спокійних зон. *Візуальна орієнтація* допомагає всім відвідувачам краще орієнтуватися в просторі – завдяки контрастним матеріалам, піктограмам, логіці маршруту. *Інклюзивні елементи дизайну* забезпечують комфортне користування простором: це лавки з підлокітниками, навіси від спеки, підняті клумби, які доступні людям у візках.

Не менш важливим є залучення громади: *громадська участь* дозволяє формувати простір відповідно до реальних потреб користувачів, підвищує рівень прийняття та довіри. Нарешті, *екологічна стійкість* гарантує довговічність і раціональне використання ресурсів – завдяки вибору локальних, витривалих рослин, природного дренажу, мульчування досягається зменшення інтенсивності догляду.

Таблиця 1.

Ключові критерії безбар'єрного озеленення

Критерій	Опис
Фізична доступність	Безперешкодний доступ до всіх ділянок парку: пандуси, широкі доріжки, рівні покриття
Сенсорна інклюзивність	Наявність ароматичних, тактильних рослин, тиші або контрольованого звукового фону
Візуальна орієнтація	Контрастність покриття, ознаки маршруту, чітка навігація (вивіски, знаки)
Інклюзивні елементи дизайну	Підняті клумби, лавки з поручнями, тіньові навіси, безпечні місця для сидіння
Громадська участь	Можливість долучення до проектування, волонтерства, спільного догляду
Екологічна стійкість	Використання локальних рослин, стійких до змін клімату; мінімізація догляду

Усі ці критерії не можуть розглядатися окремо — лише їх сукупне впровадження створює по-справжньому безбар'єрний простір, у якому кожна людина почуватиметься бажаним і рівноправним користувачем.

Щоб зробити процес створення безбар'єрного озеленення вимірюваним і зрозумілим, доцільно використовувати прості інструменти самооцінки. Один із таких – базова *модель оцінки рівня інклюзивності* зеленого простору, яка дозволяє швидко визначити, наскільки той чи інший парк, сквер або інший громадський простір відповідає основним критеріям безбар'єрності (табл. 2).

Модель оцінки складається з п'яти ключових блоків, кожен з яких оцінюється за шкалою від 0 до 2 балів:

1. *Фізична доступність* – наявність безбар'єрного входу, пандусів, рівного покриття, доступних маршрутів.
2. *Сенсорна чутливість* – врахування потреб людей з аутизмом, сенсорними розладами, погіршеним слухом або зором (через вибір рослин, організацію тиші, зонування).
3. *Інформаційна навігація* – наявність інформаційних матеріалів, зрозумілих для різних аудиторій (візуальні схеми, піктограми, шрифти Брайля, аудіосупровід).
4. *Участь громади* – чи була врахована думка місцевих жителів, представників маломобільних груп у проектуванні або догляді за територією.
5. *Сталість/екологічність* – використання місцевих рослин, водозберігаючих рішень, енергоефективних матеріалів.

Таблиця 2.

Проста модель оцінки рівня інклюзивності зелених просторів

Критерій	Бал (0–2)	Пояснення
Фізична доступність	0 – відсутня; 1 – часткова; 2 – повна	
Сенсорна чутливість	0 – відсутня; 1 – мінімальна; 2 – інтегрована	
Інформаційна навігація	0 – відсутня; 1 – базова; 2 – адаптивна (візуальна, аудіо)	
Участь громади	0 – не врахована; 1 – епізодична; 2 – постійна	
Сталість/екологічність	0 – відсутня; 1 – часткова; 2 – системна	

Максимальна сума – 10 балів. Якщо простір набирає 7 балів або більше, його можна вважати інклюзивним за базовими критеріями. Така модель може бути використана як інструмент моніторингу муніципальних програм, а також як орієнтир для громадських ініціатив або освітніх заходів.

4. ОБГОВОРЕННЯ

Аналіз впровадження концепції безбар'єрного озеленення в контексті інклюзивного публічного простору вказує на складну взаємодію між соціальними, екологічними та просторовими чинниками. В умовах повоєнного відновлення України ця взаємодія набуває особливого значення, адже мова йде не лише про фізичну реабілітацію інфраструктури, але й про трансформацію підходів до простору як спільного блага, доступного кожному.

Одним із центральних викликів є трансформація публічного простору у такий спосіб, щоби він відповідав принципам універсального дизайну. Озеленення, яке включає зелені коридори, парки, сквери, внутрішньоквартальні простори та рекреаційні зони, у цьому контексті виконує не лише екологічну або естетичну функцію, але й соціальну – сприяє інтеграції осіб із порушеннями мобільності, літніх людей, дітей, людей із тимчасовими травмами або з посттравматичними станами після війни.

При цьому український контекст накладає певну специфіку. З одного боку, спостерігається зростання інтересу до інклюзивності серед архітекторів, урбаністів та громадських організацій⁵⁹¹. З іншого боку, зберігається інерція підходів, у яких озеленення сприймається як «оздоблення», а не як критична інфраструктура. У процесі реконструкції часто нехтують потребами маломобільних груп, або ці потреби розглядають в обмеженому форматі, не беручи до уваги взаємозв'язки між доступом, комфортом і сприйняттям простору.

Цікаво, що навіть у європейських практиках, які часто подаються як зразкові, безбар'єрне озеленення не завжди є нормою. У низці країн існують обов'язкові стандарти доступності до зелених зон, включно з вимогами до твердого покриття доріжок, наявності тактильних покажчиків і зон відпочинку з навісами. Проте ці стандарти інтегровані не лише в будівельні норми, а й у нормативи з охорони здоров'я, екології та соціальної політики. В Україні наразі такої міжгалузевої інтеграції не досягнуто, хоча окремі міста (наприклад, Львів, Івано-Франківськ, Вінниця) активно експериментують із кращими практиками.

Досвід, зібраний громадськими ініціативами, свідчить про те, що саме локальні рішення можуть мати найбільший вплив. Ініціативи, які залучають людей з інвалідністю до планування парків, або які поєднують озеленення з соціальними функціями (як-от сади для терапевтичного садівництва чи громадські клумби), демонструють глибшу залученість громад. У цьому аспекті безбар'єрне озеленення виступає не лише як інженерне завдання, а як простір співтворення, у якому громада має право голосу.

Водночас існують системні бар'єри. Передусім, це нестача фінансування та довгострокового планування. Часто озеленення здійснюється як разова акція, не інтегрована у генеральний план міста чи стратегії сталого розвитку. Такі проекти ризикують перетворитися на тимчасові, маргінальні зони, що не витримують експлуатаційного навантаження і швидко втрачають функціональність. До того ж, у процесі реконструкції міського середовища після війни інфраструктурні об'єкти – мости, дороги, житло – отримують пріоритет над зеленими зонами, що може призвести до повторного витіснення теми доступності на периферію суспільної уваги.

Варто також зазначити брак оновлених нормативів, що враховують і безбар'єрність, і екологічну сталість. Наприклад, БНіПи, що регулюють озеленення територій, часто не враховують нові стандарти інклюзивності, а окремі рекомендації (наприклад, щодо ширини доріжок, ухилів, використання місцевих рослин) існують у формі добровільних посібників, а не обов'язкових вимог. У цьому сенсі доцільним виглядає створення національної рамки стандартів безбар'єрного озеленення із чіткими екологічними, соціальними та інженерними параметрами.

⁵⁹¹ The New Urban Agenda (2016). URL: <https://habitat3.org/the-new-urban-agenda/>

Особливу роль можуть відігравати цифрові інструменти. Відкриті мапи, геоінформаційні системи (GIS), платформи з рейтингами доступності дозволяють громадянам самостійно оцінювати стан зелених зон. Також перспективним є використання інструментів екосистемних послуг у поєднанні з критеріями безбар'єрності: так, доступна зелена зона, яка забезпечує тепловий комфорт і покращення якості повітря, має значно вищу соціальну цінність.

Не менш важливим є врахування принципів гендерної рівності та соціальної інклюзії в ширшому розумінні. Наприклад, жінки з дітьми, літні люди, ветерани, внутрішньо переміщені особи – всі вони мають специфічні потреби до відкритого простору. У цьому сенсі безбар'єрне озеленення – це не лише про пандуси та рівні доріжки, а про створення середовища, яке враховує емоційне, психологічне та сенсорне сприйняття.

Таким чином, безбар'єрне озеленення постає як інструмент соціальної трансформації. Воно має потенціал формувати нову міську етику, у якій доступність, стійкість та залучення стають не винятком, а нормою. Післявоєнна реконструкція відкриває вікно можливостей для інтеграції цієї логіки в усі етапи планування – від концептуальних візій до деталей реалізації на місцях.

ВИСНОВКИ:

У контексті повоєнної відбудови України безбар'єрне озеленення має розглядатися як стратегічно важливий напрям формування інклюзивного публічного простору. Воно поєднує екологічну сталість, соціальну справедливість і просторову доступність, що є критичними чинниками для забезпечення гідної якості життя всіх категорій населення, зокрема маломобільних груп.

Проведений аналіз засвідчив, що наявна інфраструктура зелених зон в українських містах здебільшого не відповідає сучасним принципам інклюзивності. Водночас існують окремі приклади локальних ініціатив, які демонструють потенціал інтеграції безбар'єрності у практики озеленення – через участь громад, залучення людей з інвалідністю, використання принципів універсального дизайну та акцент на соціальну взаємодію у зелених просторах.

Загалом, розробка політики безбар'єрного озеленення має ґрунтуватися на таких ключових засадах:

1. *Міждисциплінарність*: поєднання урбаністичних, екологічних, соціальних та правових підходів для формування єдиного планування.
2. *Нормативна інтеграція*: включення безбар'єрних стандартів до будівельних норм, екологічних регламентів та муніципальних стратегій розвитку.
3. *Участь громад і користувачів*: залучення різних соціальних груп, зокрема людей з інвалідністю, ветеранів, дітей та літніх людей до процесів співпланування та оцінювання публічних просторів.
4. *Технологічна підтримка*: використання цифрових інструментів – геоінформаційних систем, мобільних застосунків, відкритих даних – для моніторингу доступності та якості зелених зон.
5. *Довгостроковість і сталість*: пріоритезація озеленення як елементу критичної інфраструктури у стратегіях повоєнного відновлення, з орієнтацією на кліматичну адаптацію, біорізноманіття та соціальну згуртованість.

У перспективі безбар'єрне озеленення повинно стати не винятком, а базовим стандартом у проєктуванні публічних просторів. Це вимагає політичної волі, міжсекторної співпраці та активної участі громадянського суспільства. Повоєнне відновлення України є унікальним шансом для закладення нових ціннісних основ урбаністики, у центрі якої перебуває людина – з її потребами, вразливостями та правом на гідне й безпечне середовище.